

ПОРИЈЕКЛО И РАЗВОЈ КАТИХУМЕНАТА У ДРЕВНОЈ ЦРКВИ

Резиме

У овом раду ћемо говорићи о поријеклу и развоју катихуменаца у древној Цркви, и, следствено томе, даћемо пре свега краћак осврт на поријекло и развој термина *κατηχέω*, и у том смислу, настојаћемо да истражимо када и где се овај термин први пут јавља, са којим значењем и како се то његово значење развијало и формирало до његове употребе у хришћанској литератури. Надаље ћемо говорићи о прехришћанском периоду у Новом Завету, то јест о зачецима катихуменаца који ће се у наредним стољећима развијати и употребљавати. Сходно реченом, циљ нам је да првенствено на примјеру једног од новозавјетних списа, конкретно Дјела апостолских, уочимо све оне прехришћанске елементе, који ће у каснијим вијевима послужити као основа за усвојавање катихуменаца. Тиме, у првом плану, имамо намјеру да истражимо континуитет развоја катихуменаца у Цркви још од првих дана њеног животова.

Кључне ријечи: катихуменаци, кришћанство, Дјела апостолска, катихеза, езорцизам, исповиједање вјере

Поријекло и значење термина *κατηχέω*

Термини као што су катихеза, катихизација, катихуменат, и слично, воде поријекло од грчког глагола *κατηχέω*, који се касно јавља у јелинском језику и, сем тога, ријетко се и употребљава. Стога, није чудно што Седамдесеторица преводилаца уопште не знају за овај термин. Чак га не срећемо ни у јеврејској вјерској литератури. Филон Александријски и Јосиф Флавije, додуше, користе *κατηχέω*, али он код њих има уобичајено јелинско значење.¹

Као што видимо, овај глагол се састоји од *κατά* што значи *одозго*, и *ἔχω* са значењем звучати. Може се мислити и на *ἔχος*, у смислу *одзивања* или *ехо*. Према томе, коријенски *κατηχέω* значи *одозго одзивајући*, *одјеки-*

1 в. Marijan Mandac, у: Sveti Avgustin, *Poučavanje neupućenih*, Makarska 1988, 14.

ваџи или *расџросџираџи ехо*. Дакле, у чисто тварном и природном свије-ту катηχέω означава ехо или звук који при говору покреће језик.²

Тако, било је сасвим природно да је ова ријеч имала своју широку употребу у позоришту, јер су се у древно вријеме глумци и пјесници публици обраћали са узвишеног мјеста, па је до слушалаца ријеч долазила као ехо. Али катηχέω ускоро добија изведена значења. Првенствено добија значење *донџеџи вијесџи, извијесџиџи, саоџиџиџи, гочуџи, сазнаџи*. Надаље, катηχέω почиње значити упућивање у основе или начела неког знања или умјећа. Према томе, катηχέω сада значи поучавати и упућивати. Прво на шта нас ова ријеч асоцира јесте настава и школско образовање. Између учитеља и ученика се као ехо размјењују мисли и ријечи. Учитељева поука је одговор на ђачко питање, а ученик узвраћа када га учитељ пита. У давна времена био је обичај да ученици гласно, заједнички и у збору понављају одговоре и тако савладавају предметно градиво. Све то ствара утисак шума, буке, зова и одзива. Зато је било готово неизбјежно да се образовно дјеловање означи ријечју катηχέω. Одмах можемо додати да се лако да уочити зашто је ова ријеч нашла своје мјесто и у Новом Завјету. Поука у вјери готово да и није друго до звук, одраз и ехо. Бог је изговорио своју Ријеч, и до нас је та Ријеч стигла у личности Исуса Христа, који нам ју је благовијестио кроз своје Јеванђеље. У проповиједи Ријеч звони и одзвања. Вјесници те Ријечи се труде да она зазвучи у срцима и ушима слушалаца. Тако проповиједници Ријечи шире и распростиру ту Ријеч свијетом.³

Иако је катηχέω саставни дио новозавјетног речника, ипак се ту не јавља често, тачније, јавља се једино код Луке⁴ са значењем *уџуџиџи, оба-вијесџиџи* и *чуџи*; и код Павла⁵, и то са само једним значењем, које изражава увођење и упућивање у хришћанску вјеру. Тако је Павле први који је катηχέω увео и одомаћио међу хришћанима, он први билежи катηχέω када је у питању вјерска поука, прије њега нико није тако свјесно поступио.⁶

У Гал 6, 6 Павле вјероучитеља назива τῷ катηχοῦντι, и овај израз се не налази више нигдје у Новом Завјету, те се може рећи да га је он сам сковао. И оног који се поучава назива нарочитим именом – ὁ катηχοῦμενος. Шта-више, Павле овдје прописује да ученик треба да се брине за учитељево ма-

2 в. Mandac, у: Sveti Avgustin, *нав. гјело*, 14. Могло би се рећи да је то ехо који одзвања у души катихумена, када до њих допре катихетско излагање (в. Marijan Mandac, у: Grgur iz Nise, *Velika kateheza*, Makarska 1982, 9).

3 в. Mandac, у: Sveti Avgustin, *нав. гјело*, 15.

4 уп. Дап 18, 25 и 21, 21 – 24.

5 уп. 1Кор 14, 19; Рим 2, 18 и Гал 6, 6.

6 в. Mandac, у: Sveti Avgustin, *нав. гјело*, 15.

теријално добро. Све то упућује да у Гал 6, 6 имамо пред собом рани хришћански службени сталеж, који се бринуо за поуку о вјерским истинама. Према томе, већ Павле познаје звање *κατήχητῆς*, који живом ријечју поучавају *κατήχουμεν*.⁷

Од Павла *κατήχέω* рано преузимају хришћански писци.⁸ Чини се да *κατήχέω* има сасвим одређено црквено значење већ у древној проповиједи која се приписује Клименту Римском, написаној и изговореној око 140. године:

„Покајмо се, зато, из свег срца, да неко од нас не пропадне. Јер ако имамо заповести да и ово чинимо: да одвраћамо (друге) од идола и да научимо вери (*κατήχεῖν* = *κατήχίζομαι*), колико ли већма не треба да пропадне душа која већ познаје Бога?“⁹

Из самог текста је јасно да се глагол *κατήχέω* односи на поуку која се пружала људима који су се доста дуго и веома озбиљно припремали за свету тајну крштења кроз катихуменат,¹⁰ о чијем поријеклу и развоју током прва четири вијека живота наше Цркве ће и бити ријечи у поглављима која слиједе.

Катихуменат у Новом Завјету

Период катихумената представља припремни период за рађање у окриљу Цркве. Дакле, то вријеме припреме је предвиђено за катихизацију оних који се спремају за свету тајну крштења и миропомазања, у којој се, по ријечима сâмог Господа, сваки који се крсти рађа водом и Духом за Царство Божије (уп. Јн 3, 5). Тако је поучавање оних који се спремају за свету тајну просвјећења заправо било садржано у учењу и вјежбању новог живота, који је живот у Христу и који се суштински разликовао од живота нехришћана, односно живота под влашћу гријеха. Стога, катихизација се није исцрпљивала у интелектуалном упознавању истина Јеванђеља и правила црквеног живота, већ првенствено у практичном прилагођавању тим истинама и животу, а оно се могло остварити само кроз цјеловито дистанцирање од свог

7 в. Mandac, у: Sveti Avgustin, *нав. гјело*, 16.

8 уп. Lampe, 1961, 732 – 733.

9 Климентіова група [іосланица] Коринћанима, XVII, 1, у: *Дела айосітолских ученика*, Врњци – Требиње 2005, 199 – 200.

10 в. Mandac, у: Sveti Avgustin, *нав. гјело*, 16.

„старог човјека” који је робовао гријеху.¹¹ Овај процес дистанцирања од старог и прихватања новог живљења библијским језиком се назива *μετάνοια*, што има значење преумљења или ти покајања.¹²

Као што ћемо видјети, овај период припреме за крштење постоји још од првих дана живота Цркве, с тим што се временом развијао и уобличавао, примајући одређену форму, какву срећемо у ранохришћанским списима. У првим годинама живота Цркве није постојала институција катихумената као таква и није спровођена дужа систематска припрема за крштење,¹³ што можемо видјети на примјеру Дјела апостолских. Међутим, поука, коју је изговарао неко од апостола, неминовно је претходила крштењу, те је тако апостолска проповијед заправо била припрема за крштење. Штавише, само покајање, обраћење, исповиједање вјере у Христа и крштавање било је управо последица овако једне снажне поуке.

Читајући друго поглавље Дјела апостолских, видимо да је на дан Педесетнице крштено *око њри хиљаде гуша*, то јест крштени су они који *радо њримшише ријеч* апостола Петра (уп. Дап 2, 41). Тако, Петрово обраћање Јудејима (в. Дап 2, 22 – 36 и 38 – 40), његова проповијед васкрслог Христа, није ништа друго до ли преткрштењска катихеза. Идући даље, наилазимо на сличну ситуацију у осмом поглављу Дјела апостолских: народ у Самарији, који је *џазио једнодушно* на Филипову проповијед *о Царсџиву Божијем и о имену Исуса Хрисџа*, *џовјероваше и кришџаваху се* (Дап 8, 6 и 12). Чак, говори, да за вријеме Апостолове проповиједи *духови нечисти с великом виџом излажаху из мноџих који их имаху* (Дап 8, 7) – ово је веома значајно јер у постапостолском периоду, као што ћемо видјети, период катихизације под-

11 На основу неких новозавјетних мјеста (уп. Рим 2, 17 – 18) стиче се утисак да се цио старозавјетни Закон у то вријеме поимао као поука, катихеза. Исто тако у Новом Завјету наилазимо на свједочанство да се под поуком, која је била упућена хришћанима у то вријеме, подразумејевало поучавање путу Господњем – *κατηχημένος τήν ὁδόν τοῦ κυρίου* (Дап 18, 25 – 26) или цјелокупном животу Христовом – *ἵνα ἐπιγνῶς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τήν ἀσφάλειαν* (Лк 1, 4), а не пуко поучавање појединим истинама вјере. То значи да је цио садржај Новог Завјета схваћан као катихеза. Из таквог схватања развиле су се у првим вијековима живота Цркве двије врсте катихеза: катихезе за оне који се припремају за крштење и мистагошка катихеза за новокрштене, која има за циљ да новопросвијешене уведе у дубље тајне вјере Христове и савршеније степене живота у Христу. Циљ и једне и друге катихезе био је постепено увођење у догмате вјере и просвјешивање ријечју Божијом, кроз ослобађање вјерних од лажних учења и лажног живљења (в. Амфилохије Радовић, *Лиџуриџа и џодвижниџиво* (*сџуџије, есеџи, чланџи, џрикази и бесјеџе*), Цетиње 2011, 83 – 84).

12 в. Ненад Милошевић, *У Духу и истиџини, лиџуриџчко – канонске џеме*, Београд 2011, 18, нап. 9.

13 в. Ненад Милошевић, *Молиџвослов, исџориџско – џелетџуриџски развој џоследовања џарохџјској џиџика*, Београд 2012, 12, нап. 6.

разумијева и свакодневно вршење егзорцизама или заклињачких молитава¹⁴ над онима који се спремају за свету тајну просвјећења. И овдје, као и у претходном случају, видимо да сабрани народ слободно исповиједа вјеру у Исуса Христа и жели да се крсти, јер је познао Ријеч истиниту,¹⁵ и зато *би велика радоси* (Дап 8, 8). Све то нам свједочи о зачетку новог живота, живота у Христу, и хођењу у Духу Светоме.

Да катихизација засигурно претходи крштењу, видимо и на следећем примјеру у истом поглављу Дјела апостолских, гдје апостол Филип једном Етиопљанину, ушкопљенику, тумачити Писмо и проповиједа му *јеванђеље о Исусу* (Дап 8, 26 – 35). Етиопљанин сâм тражи да се крсти и исповиједа вјеру у Христа – *Вјерујем да је Исус Христос Син Божији*¹⁶ (Дап 8, 37), коју је Филип и поставио као услов за крштење – *Ако вјерујеш од свеі срца, може* (Дап 8, 37). Сем тога, оно што је за нас овдје нарочито значајно јесте питање Етиопљанина упућено Филипу: „Ево воде, шта ме спречава [κωλύει] да се кртим?“ (Дап 8, 36). И на неким другим мјестима у Новом Завјету глагол κωλύειν (= спријечити) се редовно појављује када се упућује на крштење.¹⁷ Изгледа да је ово питање,¹⁸ које се односило на то да ли постоји некаква препрека за кандидата да се крсти, временом постало обредно питање. У сваком случају, из овог питања би се могло закључити да је већ у првим вијековима вршена провјера оних који приступају светој тајни просвјећења, да ли за њих постоји каква препрека за примање те свете тајне.¹⁹ Ово наглашавамо због тога што ће катихизација у каснијем периоду неизостав-

14 У раним вијековима, као и у каснијим временима, уобичајена форма егзорцизма је била једноставна и ауторитативна наредба упућена демону у име Божије, а нарочито у име распетог Христа, да изађе и да напусти онога кога је опсејдуо својом тамом (уп. Lawrence D. Folkmer, *A Study of the Catechumenate*, у: *Church History*, Vol. 15, No. 4 (Dec., 1946), 296).

15 А могао је и да ју је не (пре)позна и одбаци, будући да су претходно били завођени Симоновим враџбинама, говорећи за њих: „Ово је велика сила Божија“ (Дап 8, 9–10). Не можемо ни замислити колико је била силна и снажна проповијед апостола Филипа, када је такв један заведени народ обратио Христу. И не само народ, него и самог Симона.

16 Ове ријечи Етиопљанина могле би се сматрати најстаријом формом крштењског исповиједања вјере (в. Милошевић, *Молишвослов*, 12, нап. 8).

17 „Зар може ко *забраниши* [κωλύσαι] воду да се не крсте ови који примише Духа Светога као и ми?“ (Дап 10, 47); „Ако им, дакле, Бог даде једнак дар као и нама који повјеровасмо у Господа Исуса Христа, ко бијаш ја да бих могао *сирјујешши* [κωλύσαι] Бога?“ (Дап 11, 17); „А Јован му *брањаше* [δὲκωλύειν] говорећи: Ти треба мене да крстиш, а ти ли долазиш мени?“ (Мт 3, 14).

18 Упркос очигледној правилности са којом је ово питање постављено у сва четири случаја у Новом Завјету, не може се, међутим, утврдити ко је тај ко ово питање поставља. Некад је то лице које треба да се крсти (уп. Дап 8, 36 и Мт 3, 14), а некад и неко треће лице (уп. Дап 10, 47 и 11, 17), које је имало неку улогу кума (в. Оскар Кулман, *Крштење у Новом Завјету*, Београд 2011, 83).

19 в. Кулман, *нав. дјело*, 78 – 79. и 82.

но подразумијевати вишеструко и вишегодишње испитивање оних кандидата који се спремају за крштење. Те тако, можемо рећи, да потоње не представља никакву новину у односу на новозавјетну праксу, већ само њен даљи наставак и развој.

Дјела апостолска нам такође саопштавају да се апостолу Павлу, док је још био Савле – озлоглашени гонитељ хришћана, сâм Господ јавио на путу за Дамаск као Онај кога Савле гони, и тај догађај је толико потресао Савлову душу да се крстио одмах након што је прогледао, будући да је ослијепио од виђња небеске свјетлости (уп. Дап 9, 3 – 18). Видимо да непосредно пред крштење Савле проводи три дана у посту и молитви (уп. Дап 9, 9 и 11), што ће касније постати један од конститутивних дијелова преткрштењске катихизације. Дакле, у овом случају сâм Господ се јавља и сâма Његова објава бива савршена преткрштењска катихеза. Да овај догађај не би био сматран утваром, Господ шаље Савлу ученика Ананију који ће и да потврди то што се збило – заиста ти се јавио Господ, и сад прогледај и прими Духа Светога (уп. Дап 9, 17).

У самој својој сржи катихеза је прије свега ријеч спасења, што видимо приликом крштења Корнилијевог дома од стране апостола Петра: ријеч коју ће Петар рећи јесте ријеч спасења (уп. Дап 10, 6), а та ријеч је заправо преткрштењска катихеза (уп. Дап 10, 34 – 43) и кроз њу се на слушаоце ријечи излива Дух Свети,²⁰ то јест на све оне којима Господ отвори срце да је чују (уп. Дап 16, 14).

Као што смо досад запазили – гдје год је било помена крштења, том крштењу је претходила поука. Ни надаље нема изузетка, те је то случај и са крштењем: Лидије и дома њеног у Тијатири (уп. Дап 16, 13 – 15), тамничара и свих његових (уп. Дап 16, 30 – 33), Криспа и свег дома његовог и многих Коринћана *који слушаху*²¹ апостола Павла (уп. Дап 18, 8), као и ученика у Ефесу (уп. Дап 19, 1 – 5).

Уочили смо да преткрштењски период, ма колико он трајао, неизоставно и као његов структурални дио прати поука која бива упућена од стране неког од апостола. Ту поуку прате и покајање, и егзорцизми, и испитивања кандидата, и исповиједање вјере, и молитва, и пост, и све оно што ће каснијом ус-

20 Дакле, катихизација нипошто није пуко поучавање некаквим вјерским истинама, већ управо даривање Духа Светога, јер нико не може рећи: *Исус је Господ, осим Духом Светим* (1 Кор 12, 3). Тако, Дух се даје ријечју, али Дух може и забранити ријеч (уп. Дап 16, 6) и ту ријеч не могу да приме сви који је чују (уп. Дап 18, 6), јер нису пријемчиви дару Духа Светога.

21 Након овога Павле остаје у Коринту годину и шест мјесеци учећи их ријечи Божијој (Дап 18, 11), тј. упућујући им мистагошке катихезе.

поставом катихумената чинити управо његову структуру. Током даљег развоја катихизације ови елементи остају њен трајни садржај. Из наведеног се недвосмислено да закључити да катихуменат своје поријекло има директно у ријечи апостола, штавише – у самим ријечима Спаситеља: „Идите, дакле, и научите²² све народе крстећи их у име Оца и Сина и Светога Духа” (Мт 28, 19).

Одјелци из Дјела апостолских, које смо наводили, свједочанство су ступња развоја у којем су покајање и вјера били једини услови за крштење. Међутим, са каснијом установом катихумената Црква ће настојати да врши испитивања подобности кандидата и чистоте њихових намјера, и одбациваће оне који слиједе позив неспојив са статусом крштеног хришћанина. Али изнад свега било је неопходно захтјевати одређену дефиницију вјере у Христа. Сажете формуле више нису биле довољне. Црква ће од кандидата захтјевати усвајање поуке потврђене од свједока. Ово ће бити спољашњи услов чије ће остваривање довести до тога да не постоји више ништа што „спрјечава” крштење. Мјесто једноставног обредног питања, о коме смо говорили изнад, преузима институција са комплетном организацијом, која ће бити уређена до најситнијих појединости.²³

Сходно свједочењу Дјела апостолских, будући да се у актуелном периоду не може говорити о некаквој дефинисаној и уређеној форми *катихумената* као што ће то бити са његовом каснијом успоставом, преткрштењски период карактеришу следећи елементи:

- преткрштењска катихеза
- егзорцизми
- испитивање кандидата
- покајање или одрицање
- исповиједање вјере
- молитва и пост

Надаље ћемо да видимо како су се ови елементи током наредног периода развијали и структурисали у оквирима катихумената, који је на њима и установљен.

²² У *Апостолским усјановама* имплицитно се наглашава да је овим ријечима сам Господ установио крштењску катихизацију: „Због тога нам је Господ говорио (опоменуо нас), прво, Начините народе ученицима својим; и онда је додао ово, и крстите их у име Оца, и Сина и Светога Духа” (*The Constitutions of the Holy Apostles*, New York – Philadelphia 1848, VII, XL, 190).

²³ в. Кулман, *нав. дјело*, 86 – 87.

Катихуменат у постапостолском периоду

Већ крајем другог вијека, у све већем броју оних који су жељели да постану чланови евхаристијске заједнице, Црква је препознала потребу да систематизује припремни период за свету тајну крштења. Стога су такве потребе и околности учиниле да Црква већ веома рано установи катихуменат као вријеме припреме за крштење.²⁴

Структурални крштењски елементи, о којима свједочи Нови Завјет, у постапостолском периоду добијају цјеловитију и садржајнију литургијску форму. Као битна карактеристика издваја се и то што се цјелокупна припрема за крштење, као и сâмо крштење, одвијају у оквиру црквеног сабрања, што значи да је цијела Црква упозната са новим члановима. На основу сачуваних свједочанства о крштењској пракси постапостолског периода можемо формирати прилично јасну слику о начину вршења катихизације у прва три вијека. Стога, како бисмо могли пратити даљи развој катихумената, у томе нам је од велике помоћи и важности постојање неколико литургичко – канонских списа и свједочанства појединих апостолских ученика, првенствено Јустина Философа и Мученика, Тертулијана и Иполита Римског, који дају јасну слику о припремном периоду за свету тајну крштења.²⁵

Током другог стољећа катихуменат има наглашенији практични дио, неголи доктринарни. Тако, на примјер, првих шест поглавља *Дигахија* говори о хришћанском животу и владању. *Ајосѿолске усѿанове*, рецимо, баве се карактером и праксом вјерних, и кроз свих својих осам књига непрестано стављају нагласак на морални живот. Свети Јустин Мученик налаже катихуменима да ступе у живот молитве и поста, како би задобили опроштење својих сагрјешења. Али закључак није тај да су доктринарна питања била игнорисана, већ да је потпунији развој догматских учења дошао тек касније.²⁶

24 в. Folkemer, *нав. гјело*, 286.

25 в. Милошевић, *Молићвослов*, 13.

26 в. Folkemer, *нав. гјело*, 286 – 287. и 293., нап. 42. Свети Кирило Јерусалимски на савршен и једноставан начин обједињује ово двоје: „Начин богопоштовања садржи се у овим двома припадностима: у тачном познању побожних догмата и у добрим делима. Догмати без добрих дела нису по вољи Божијој; Он чак ни дела не прима ако нису заснована на побожним догматима. Каква је корист ако се добро познаје учење о Богу, а срамотно се блудничити? Са друге стране, каква је корист ако се живи како треба, уздржљиво, а срамотно се богохули? Дакле, знање догмата и бодрост душе представљају велики добитак” (Свети Кирило Јерусалимски, *нав. гјело*, 4, 2, 43 – 44).

Дидахи, Јустин и Тертулијан

Прво извјесно свједочанство за период формирања и припреме за крштавање налазимо код Јустина Философа и Мученика у његовој *Айолоџији I* (150 – 155. год.). Преткрштењска припрема о којој Јустин говори, није била строго и методично организована, али је ипак постојала. Али већ педесет година након тога, почетком трећег вијека, ситуација се измијенила. Гностици, маркионисти и монтанисти, својим погрешним и јеретичким учењима, подстакли су Цркву да се са већим жаром посвети прецизнијем изражавању догматских истина и да озбиљније приступи припремању кандидата за крштење.²⁷

Сем што нас извјештава о припремном периоду за крштење, који се огледа у молитви, посту и покајању, Јустин нам свједочи и са којом пажњом је Црква држала до човјекове богодане слободе да се определијели за Христа и за Цркву Његову или пак да то не учини, јер вјера јесте увијек слободан акт свакога човјека као слободне личности. Тако, Јустин записује следеће:

„Ако се неко убеди и увери да је учење наше истинито и да су нам речи добронамерне и ако такав схвати да би могао да живи у заједници са нама, такве саветујемо да се молитвом и постом обрете Богу и измоле опроштај пређашњих грехова, а и ми сви ћемо заједно са њим молити се и постити.”²⁸

А још прије Јустина у *Дидахију* (друга половина 1. вијека) такође налазимо сличне упуте који се тичу поста:

„А пре крштења нека претходно посте онај који крштава и крштавани, и ако неки други могу. А наредићеш крштаваноме да пости један или два дана раније.”²⁹

Поред ова два свједочења и Тертулијан у свом спису *De baptismo* (198 – 207. год.) говори:

²⁷ в. Пол Харкинс, *Златоустове њослекришћенске њоуке*, у: Беседа, књ. 1, свеска 2/3/4 (1991), 80.

²⁸ Јустин Мученик, *Айолоџија I*, 60, у: Свети Јустин философ и мученик, *Сабрана дела*, Београд – Ваљево – Србиње 2002, 49. Шмеман, осврћући се на ове Јустинове ријечи, говори: „Крштење јесте тајна Царства; у њему учествује, њиме се обогаћује сва Црква, тако да и у припреми за ту тајну треба да учествују сви” (Александар Шмеман, *Увод у литурјичко бојословље*, Шибеник 2013, 114).

²⁹ *Дидахи VII*, 4, у: *Дела айостјолских ученика*, Врњци – Требиње 2005, 123.

„Oni koji namjeravaju pristupiti krštenju treba da se mole čestim molitvama, postovima, klanjanjima i bdjenjima. Uz to ispovijedaju sve grijehе из прошлости да би остварили и Ivanovo krštenje.”³⁰

Сем наведеног, Тертулијан не говори више ни о каквим појединостима по питању катихумената, иако је сам спис намијењен катихуменима,³¹ али наглашава да је потребна зрелост код оних који желе да слушају поуку, то јест да дођу кад буду способни да упознају Христа, како би и знали гдје долазе.³²

Иполит Римски

Захваљујући веома раном успостављању катихумената, припреме за крштење катихумена протежу се на дужи временски период од најдуже три године,³³ о чему нам свједочи Иполит Римски у свом *Апостолском предању* (217. год.), које садржи најопсежнији опис крштењске праксе у овој епохи. Тако се у овом дјелу прописује следеће:

„Катихумени (= *олашени, њоучавани у вери*) нека слушају реч (науке) током три године³⁴. Али, ако је неко ревностан и добро

30 Kvint S. F. Tertulijan, *Spis o krstu*, Zagreb 1981, 20, 1, 85.

31 уп. Tertulijan, *нав. гјело*, 1, 1, 43.

32 в. Tertulijan, *нав. гјело*, 18, 5, 83.

33 Циљ овог поучавања који је претходио крштењу није се састојао искључиво у томе да се поуче истинама вјере они који желе да ступе у Цркву, него да се стекне увјерење о искренности њиховог покајања. Неопходност претходног испитивања нарочито је постала изражена у вријеме прогона, када су почели у великом броју да се појављују „пали” (в. Николај Афанасјев, *Свијетање у Цркву*, Краљево 2008, 107). Тако, свети Кирило Јерусалимски, у свом обраћању катихуменима, говори: „Као што се при регрутовању младића за војску мотри на узраст и телесно здравље, тако и Господ, бирајући душе, испитује вољу. Ако се установи да је у неком прикривено лицемерје, такав се одстрањује као неспособан за истинско служење. Свакоме ко се нађе достојан, дарује се благодат: *не гажите светиње њима*, него на коме се види чиста савест, на томе се полаже спаситељни и чудесни печат од кога дрхте злodusи и који познају анђели да би први, као прогањани, побегли, а ови други, као своји, заједничарили са њим. Сви који примате овај духовни и спасоносни печат, треба да имате и слободну вољу за њега. Као што је за мач или за перо потребан делатник, тако је и за благодат потребан верник” (Свети Кирило Јерусалимски, *нав. гјело*, 1, 3, 20).

34 Елвирски сабор (306. год.) у свом IV канону прописује да жречеви треба да буду поучавани три године, и ако би се уздржавали од жртвовања која су раније вршили, бивали би крштени. Исти сабор у XLII канону прописује да они који уживају извјесни углед и желе да постану Хришћани, треба да слушају поуку двије године, прије него што буду крштени. Али, уколико се у међувремену разболе (на смрт), могу бити крштени и раније. Јустинијан (6. вијек) у својој CXLIV новели прописује вријеме трајања катихизације на двије године, сматрајући да не треба журити са крштавањем оних који желе да се крсте (уп. *The Novels Of Justinian*, Cincinnati 1932, 144, II). Каснији канони и пракса Цркве ће скратити ово врије-

усрдан за ствар (Хришћанства), нека не пресуђује време него судите само по начину живота (његовог).³⁵

Сама припрема се састојала из систематизованих поучавања, честих молитава, вишедневног поста, кољенопреклањања, молитвених бдења и исповијести. Оваква црквена дисциплина, која се односила на катихуменат, у наставку ће пресудно утицати на уобличавање других црквено – литургијских дисциплина које ће постати редовна и обавезна црквена пракса. Ту се прије свега мисли на општеобавезни четрдесетодневни пост, а онда и на неизоставне јектеније за катихумене на свим црквеним богослужењима.³⁶

Према свједочењу Иполита Римског, они који први пут долазе да слушају поуку, треба да буду доведени³⁷ пред учитеље прије него што се сав народ окупи, да би били испитани разлози њиховог приласка хришћанској вјери. Кандидати су пред учитељима исповједно признавали своје пороке, али су, истовремено, били од њих позивани да прекину са својим лошим навикама.³⁸ Они би прво били испитивани за њихов начин живљења, да ли су у браку и да ли су робови. Робови су могли слушати ријеч само ако би њихов господар потврдио да су они добри, у супротном би били враћени. А уколико би њихов господар био незнабожац, робови би тада били поучени да је потребно да буду послушни своме господару, како га не би тиме подстакли да хули на хришћанску вјеру (уп. 1 Тим 6, 1), те да из тог разлога не примају ријеч науке. Исто тако је потребно поучити и оне који живе у браку да буду задовољни једно другим, и оне који не живе у браку да не чине блуд. Осим тога, ђавоиманим није дозвољавано да приступе катихизацији док се не би очистили од нечистих сила.³⁹

ме трајања катихизације, чија ће дужина потпуно зависити од жеље и моралног напретка катихумена (уп. Folkemer, *нав. гјело*, 290).

35 *Ајосџолско предање*, 17, у: *Дела ајосџолских ученика*, Врњци – Требиње 2005, 392.

36 в. Милошевић, *Молићвослов*, 13 – 14. Све до данас је сачувана пракса произношења јектенија за оглашене на свим литургијама током годишњег богослужбеног круга, али и јектеније за оне који се спремају за свето просвјетљење од сриједи четврте недјеље Четрдесетнице па до Велике сриједи. Ове јектеније су се, у тзв. азматском типичу, произносиле и на последовањима дневног круга (вечерње, јутрење и тритекти), као и при свим другим последовањима: крштење, сахрана, освећење храма, освећење мира и монашки постриг (в. *Исџо*, 14, нап. 18).

37 Каже се да треба да буду доведени, зато што су их приводили учитељима управо они који би посвједочили да их знају и да су способни да слушају ријеч.

38 в. Милошевић, *Молићвослов*, 15. Искрено покајање, самоодрицање, чисте намјере, све то је требало да посједује онај ко жели да приступи заједници вјерних (уп. Folkemer, *нав. гјело*, 293). А о томе да је крштењу приступано из најразличитијих побуда говори и св. Кирило Јерусалимски (уп. Свети Кирило Јерусалимски, *нав. гјело*, Уводна поука, 2 – 5, 9 – 11).

39 в. *Ајосџолско предање*, 15, у: *нав. гјело*, 390 – 391.

Након овога слиједи испитивање о пословима и занимањима новообраћених, те се у *Ајосџолском љредању* детаљно наводи ко све не смије бити припуштен поучавању. Рана Црква је била нарочито строга и дистанцирана према појединим занимањима и пословима, будући да су извјесне службе и послови били повезани са паганством и идолослужењем. У том смислу се и учитељима који су учили у школама забрањује да слушају ријеч, уколико не престану од свог учитељства, будући да је наука коју су предавали свакако била паганска. Међутим, Црква овдје ипак снисходи, па каже: „... а ако не-ма друго занимање, нека му се дозволи (катихизација).“⁴⁰ Али Црква никако није била снисходљива према онима који су се бавили срамним пословима или су учествовали у било каквим многобожачким и идолопоклоничким култовима (блудници, умјетници, гладијатори, војници⁴¹, врачари итд.), или су пак живјели онако како није било допуштено. У том случају нису припуштани катихизацији, сем уколико не би престали од гријеха и покајали се.⁴²

Пошто би са искреношћу исповиједили своје животе и прихватили заповијести Цркве захваљујући учитељима, такви су примани у сталеж катихумена настојећи да се, током цјелокупног трајања катихизације, удаље од својих претходних навика и вјежбају у живљењу по заповијестима Јеванђеља. То је, дакле, било вријеме покајања које се огледало у снажном одрицању и дистанцирању од ђавола и дјела таме. За овакав подвиг, уз редовна и систематизована поучавања јеванђелским истинама и заповијестима хришћанског живљења, били су неопходни пост и молитва јер се, по ријечима самог Господа, *џај род изџони само џосџом и молиџвом* (Мк 9, 29).⁴³

Поучавања тим јеванђелским истинама су вршена свакодневно, а након тога катихумени би се молили засебно, одвојени од вјерника. По завршеној молитви учитељ би, било да је клирик или лаик, полагао руке на катихумене и молио се, а онда би их отпуштао.⁴⁴ Током свеукупног времена катихизације катихумени су редовно бивали на свим богослужењима и учествовали у њима до момента када су, путем јектеније за катихумене, удаљавани са сабрања.⁴⁵

40 в. *Ајосџолско љредање*, 16, у: *нав. дјело*, 391. и нап. 9.

41 Војници су бивали припуштани катихизацији само уколико би положили заклетву да неће убијати. А ако, пак, катихумен или вјерник хоће да буде војник – треба да буде одбијен, јер они презиру Бога (в. *Ајосџолско љредање*, 16, у: *нав. дјело*, 391).

42 в. *Ајосџолско љредање*, 16, у: *нав. дјело*, 391 – 392.

43 в. Милошевић, *Молиџвослов*, 15.

44 в. *Ајосџолско љредање*, 18 – 19, у: *нав. дјело*, 392 – 393.

45 в. Милошевић, *Молиџвослов*, 16, нап. 28.

Након извјесног времена из реда катихумена се бирају они који ће бити крштени, и тада се испитује начин њиховог живљења током периода катихизације, при чему су им свједоци они који их и приводе. На основу свједочења Иполита Римског видимо да је заправо суштина овог пропитивања да се дозна да ли је катихумен заиста живио по Јеванђељу, то јест да ли је (до)живио истинитост Христових ријечи: „*Заиста вам кажем: кад учинишће једноме од ове моје најмање браће, мени учинишће*“ (Мт 25, 49). Уколико њихови свједоци потврде да су се владали по Јеванђељу, онда им свакодневно врше егзорцизме, полагајући на њих руке. Када се приближи дан крштења, епископ чини последњи егзорцизам над катихуменима и поучава их да се окупају у четвртак. Пошто се сви окупе на једном мјесту у дан суботњи, свима заповиједа да се моле клечећи, док он врши *заклињање свакој стираној духа*. Уколико би се нашло да *неко није добар или није чист, издваја се насамо, јер није слушао реч (науке) са вером*. Након заклињања епископ им дува у лице и закрштава им чело, уши и ноздрве, а онда их подиже на ноге. Они који ће се крстити посте један дан (= петак), а ноћ пред крштење проводе у бдењу и слушању поуке,⁴⁶ коју ће слушати и као новокрштени.⁴⁷

У недјељу, рано изјутра, бива молитва над водом. Епископ узноси молитву над уљем благодарења и врши заклињање над уљем заклињања. Та уља узимају ђакони и стоје здесна и слијева презвитеру, који заповиједа крштаванима да се одрекну ђавола ријечима: „*Одричем се, ѿебе, Саѿано, и свих служишћеља твојих и свих дела твојих*“. Пошто се одрекну сатане, помазује их уљем, говорећи: „*Нека се угаљи од ѿебе сваки зли дух*“. Затим, када сиђе у воду, онај који крштава пита крштаваног: „*Верујеш ли у Боја Оца Сведржшћеља?*“, а крштавани одговара: „*Верујем*“. Тако бива трократно испитан да ли исповиједа вјеру у сва три лица Свете Тројице, и након сваког верујем бива погружен у воду.⁴⁸

Из свега наведеног видимо да рана Црква нипошто није тек тако и олако примала било кога у своје окриље, већ је и те како настојала да у човјевом срцу п(р)обуди искрену жељу да се присаједини Христу⁴⁹ (или пак да

46 в. *Ајосѿолско ѿредање*, 20, у: *нав. дјело*, 393 – 394.

47 Иполит говори да епископ пружа објашњења новокрштенима прије него што ће ови примити причешће, а ако још буде требало штогод да их поучи, вели да ће то учинити у тајности (в. *Ајосѿолско ѿредање*, 21, у: *нав. дјело*, 398 – 399).

48 в. *Ајосѿолско ѿредање*, 21, у: *нав. дјело*, 394 – 396.

49 Како нам и свједочи св. Кирило Јерусалимски, говорећи: „Иако је Бог штедар у добротворству, ипак од свакога очекује нелицемерну жељу... Искрена намера чини те позваним“ (Свети Кирило Јерусалимски, *нав. дјело*, Уводна поука, 1, 9).

препозна искреност те жеље са којом неко приступа Цркви), како Га се не би касније одрекао и потоње му било горе од првога (уп. Мт 12, 45).

Осврћући се на до сада речено, катихуменат у постапостолском периоду је имао следећу структуру⁵⁰:

- испитивање оних који се појављују први пут да би слушали катихизацију
- трогодишња припрема катихумена – катихизација
- испитивање и издвајање катихумена прије него што ће се крстити
- свакодневни егзорцизми уз полагање руку на оне који се спремају за просвјетљење
- када се приближи дан крштења, епископ врши егзорцизам над сваким појединцем и испитује њихову достојност за крштење и поучава их да се окупају у четвртак
- они који ће се крстити посте у петак
- сабрање свих на једно мјесто у суботу, када епископ врши последњи егзорцизам над онима који ће се крстити
- после егзорцизама епископ им дува у лице, закрштава им чело, уши и ноздрве
- катихумени проводе цијелу ноћ уочи крштења бдијући и поучавајући се читањем и катихизирањем
- крштавани се одричу сатане и бивају помазивани уљем заклињања
- крштавани се погружавају (крштавају) у води трократним исповиједањем вјере

Након овог разматрања, уколико наведену структуру катихумената постапостолског периода упоредимо са оним новозавјетним преткрштењским елементима, о којима је било ријечи у претходном поглављу, моћи ћемо лако да уочимо њихов развој и структурално уређење до актуелне епохе. Испитивање кандидата, које у Новом Звјету налазимо у виду обредног питања⁵¹, овдје се спроводи систематски и то на више нивоа: прије почетка катихизације, прије крштења и пред само крштење. Апостолску проповијед замијенила је трогодишња катихизација, која се интензивно одвија до самог крштења, али и након њега. Егзорцизми више нису само последица апостолске проповиједи (уп. Дап 8, 7), већ се врше свакодневно и континуирано до дана крштења. Као и у Новом Завјету, дужина трајања преткрштењског по-

⁵⁰ Користили смо се структуром свете тајне иницијације коју је проф. Милошевић изложио у својој студији (в. Милошевић, *Молићвослов*, 16 – 17).

⁵¹ уп. Дап 8, 36; 10, 47; 11, 17 и Мт 3, 14, о чему је било ријечи раније.

ста још увијек није прецизно дефинисана, али углавном су то један или два дана. Све вријеме трајања катихизације катихумени проводе у молитви и покајању, о чему налазимо свједочанства и у Новом Завјету (уп. Дап 2, 37 – 38; 9, 11 и 10, 1 – 4). За овај период је такође карактеристично и уобличавање формуле одрицања од сатане и исповиједања вјере у Свету Тројицу, које у Новом Завјету налазимо као исповиједање да Исус Христос јесте син Божији (уп. Дап 8, 37).

Као што примјеђујемо, структура катихумената је у овом периоду добила далеко садржајнији, богатији и цјеловитији израз, чиме нам је предочено несагледиво материнско старање и брига Цркве за оне који ступају под њено окриље. Сав овај развој и процват катихумената ће бити још израженији и употпуњенији током наредних стољећа, о чему ће бити ријечи у неком другом раду.

Литература

- Апоcтoлскo прeдaњe у: Дeлa апoстoлских учeникa*, Јевтић А. (пр.), Врњци – Требиње 2005, 383-409.
- Афанасјев Николај, *Свјетлост у Цркви*, Краљево 2008.
- Дигахи – Учење Дванаесеторице Ученика у: Дeлa апoстoлских учeникa*, Јевтић А. (пр.), Врњци – Требиње 2005, 119-129.
- Јустин Мученик, *Апoлoгија Губуђена Антионину Побожном у одбрану хришћанства*, у: Свети Јустин философ и мученик, *Сабрана дeлa*, Мијатов М. (пр.), Београд – Ваљево – Србиње 2002, 11-56.
- Климентина група [посланица] Коринћанима у: Дeлa апoстoлских учeникa*, Јевтић А. (пр.), Врњци – Требиње 2005, 191-202.
- Кулман Оскар, *Кршћeње у Новом Завeтy*, Београд 2011.
- Милошевић Ненад, *Моливослов, истoријско – шeлeтyријски развој иoслeдoвaњa иaрoхијскoг ишћикa*, Београд 2012.
- Милошевић Ненад, *У Духу и истини, литурјичко – канонске шeмe*, Београд 2011.
- Нови Завeт*, САСинод СПЦ (пр.), Београд 2009.
- Радовић Амфилохије, *Литурјика и пoдвижничкo (свјудје, eсeји, члaнци, иpикази и бeсeжe)*, Цетиње 2011.
- Свети Кирило Јерусалимски, *Кaтихeзe*, Мијатов М. (пр.), Београд – Ваљево – Србиње 2001.
- Харкинс Пол, *Злaтoуcтoвe иoслeкpишћeнскe иoукe*, у: *Бeсeдa*, књ. 1, свeскa 2/3/4 (1991), 79-89.
- Шмеман Александар, *Увoд у литурјичкo бoтoслoвљe*, Шибеник 2013.
- Folkemer Lawrence D., *A Study of the Catechumenate*, у: *Church History*, Vol. 15, No. 4 (Dec., 1946), 286-307.
- G. W. H. Lampe, *A patristic greek lexicon*, London 1961.

Grgur iz Nise, *Velika kateheza*, Mandac M. (пр.), Makarska 1982.

Kvint S. F. Tertulijan, *Spis o krstu*, Mandac M. (пр.), Zagreb 1981.

Sveti Avgustin, *Poučavanje neupućenih*, Mandac M. (пр.), Makarska 1988.

The Constitutions of the Holy Apostles, Chase I. (пр.), New York – Philadelphia 1848.

Интернет извори:

The Novels Of Justinian, Scott S. (пр.), Cincinnati 1932, на: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/Novellae_Scott.htm (приступљено 28.7.2016)

Deacon Lazar Djacic

The Church of The Holy Ascension, Subotica

exapostilar@gmail.com

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE CARECHUMENATE IN THE ANCIENT CHURCH

Summary

*In this work we will talk about the origin and development of catechumenate in the ancient Church, and, consequently, we will give a brief overview of the origin and development of the term *κατηχέω*, and in that sense, we will try to investigate when and where this term first appears, with what meaning and how its meaning developed and formed until its use in Christian literature. We will further talk about the pre-baptismal period in the New Testament, that is, about the beginnings of the catechumenate its development and fulfillment in the coming centuries. Accordingly, our goal is to identify all those pre-baptismal elements, which will serve as a basis for the establishment of catechumenate in later centuries, primarily on the example of one of the New Testament writings, specifically the Acts of the Apostles. Thus, in the foreground, we intend to emphasize the continuity of the development of the catechumens in the Church from the first days of its life.*

Keywords: *catechumenate, baptism, Acts of the Apostles, catechesis, exorcism, confession of faith*